

Ady Endre egy szaváról (*dancs*)

1. Ez a cikk egy hosszabb – még nem befejezett – tanulmány melléktermékeként született. Révész Béla (1925: 86–7) Ady életéről, verseiről írva egy helyütt a következőket mondja:

„Följegyzem itt Adyról azt is, hogy a bibliás könyveket sokszor elővette, különösen a zsoltárokat nagyon szerette, a régies magyar írásokat, ha kezeügyébe kerültek, elmerülten olvastatta, történelmi, nyelvészkedő magyar folyóiratok érdekesebb számaint megszerezte, és itt is, mély ösztönével, mindig megtalálta azt, amivel eszközeit paléozni tudta. Rendkívüli hangszerét nyelvi készségét, sokszor gazdagították ezek az olvasmányok, ő maga is beszélt erről és emlékezem, hogy megörült egyszer, mennyire magyarázgatta nekem, hogy talált egy nagyszerű ősi szót, mely az ő szavai közé való, a Szilágyságban a nép még ma is használja. Olyasfélét jelent: ügyefogyott, balog, nem életrevaló. Verseiben föl is használta ezt a szót, egy helyütt így kerül elénk: »Gyülölöm *dancs* keleti fajtám. – Mely, hogy kifáradt, engemet adott...« Még leveleibe is bevitte ezt a szót, egy barátunkról írta hozzánk Párizsból: »Ilyen *dancs* ember nem élt még a földön.«”

Aztán megemlíti, hogy Ady magyar irodalmat, társadalmi, politikai lapokat, folyóiratokat is rendszeresen olvasott, a *Husadik Századot* állandóan.

Ady Endre nyelvészeti érdeklődésével kapcsolatban még megjegyzem, hogy általában is igen nagy újság- és folyóirat-olvasó volt. Kovalovszky Miklós (1993: 807) az általa sajtó alá rendezett és kommentált *Emlékezések Ady Endréről* című sorozat ötödik kötetének tárgymutatójába ilyen címszót is felvett: „Ady újságszenvedélye, hírszomja”. Bátyjáról írt könyvében Ady Lajos példaként a zilahi és a csucsai évekről szólva, a költő által olvasott nagyszámú újság, valamint folyóirat közül cím szerint is megemlíti néhányat, és mindkétszer a *Magyar Nyelvőrt* is (Ady L. 1923: 34, 204). A zilahi években – különösen szünidőben – Ady Endre ennek a köteteit is tízes-tizenötös turnusokban hozta haza „s olvasta már akkor is gyöngye és miopsz szemével imbolygó gyertyaláng mellett féléjszakákon keresztül”. Amikor pedig később Ady Lajos a *Tanáregyesületi Közlöny* szerkesztője lett, és más folyóiratokból cserepéldányt kapott, Ady Érmindszentről vagy Csucsáról írt leveleiben kérte ezek elküldését. „Bandi mindezeket számon tartotta, s a *Katholikus Szemlé*től, a *Magyar Nyelvőr*ön át a *Földtani Közlemények*ig mindeniket olvasta.” Bóka László (1955: 48) Ady Lajosra hivatkozva szintén írja, hogy Ady rendszeresen olvasta többek között „a Budapesti Szemlé, a Természettudományi Közlönyt, a Századokat és a Magyar Nyelvőrt. (Ez utóbbinak és a később megindult Magyar Nyelvnek holtáig rendszeres olvasója maradt s mint Arany János, ő is végig glosszázta a nyelvtudományi folyóiratok margóját.)” (Ez utóbbi közléseknek a forrását Bóka nem adja meg.¹)

A *Nyugat* 1910-as évfolyama 22., illetve 23. számának *Figyelő* rovatába Ady írt is két rövid nyelvészeti cikket. Az első *Van-e magyar nyelv?* című, amelyben azt kifogásolja, hogy az újabb magyar nyelvhasználat alakítói (Kazinczyék) nem támasz-

¹ Én pedig ezekben a „vírusos” időkben ennek nem tudtam jobban utánajárni.

kodtak kellő mértékben a népnyelvre. Igaz, mint írja, néhányan „[...] Megpróbáltuk, kuruczék kezdték, Balassák, Csokonai s jómagam is iparkodtam régi szavakat rálojni Erdélyből és Károlyi Gáspár magyartalan és mégis magyar bibliájából az újonnan jött fogalmakra”. Most már azonban késő. S megjegyzi: „Trattner és Károlyi egy 1839-es füzeté és egy gyönyörű magyar szógyűjtemény juttatta mindezt az eszünkbe, de első tervbéli gondunkat, hogy mintaképpen leírjunk ide száz-kétszáz gyönyörű külön magyar szót, elhessegettük” (Ady 1910d/1973:105; Jegyzetek: 363–4; lásd még: AEÖPM./1999). Persze, e kérdésben (is) középen van az igazság, a népnyelvre nyilván lehetett volna jobban támaszkodni, de a nyelvújítást csak ezáltal aligha lehetett volna véghez vinni. Ezt mutatja Ady második, a *Szavak a patvarban* című cikke is (Ady 1910e/1973: 106–7; Jegyzetek: 367–8; AEÖPM./1999), amelyben konkrét példákkal óhajtotta megvilágítani, pótolni az előző cikkben mondottakat. Azt írja például, hogy a magyar nyelvet „úgy megtipálták, ami megint tépászást jelent, hogy ma már a kokottra se igen kerül más szavunk, mint – kokott. Pedig tisztelet a régi és mai magyar nőnek, kevés nyelv tudta többféleképpen nevezni és osztályozni a szerelemhivatású nőt, mint a magyar. A szép cemende szót például szívből sajnálom, mert még a szingyulánál is kedvesebben öleli át a szóbeli fehérség fogalmát és mivoltát. De nagyon beleándorodni nem akarok a dologba [,] csak néhány példát hoztam föl egy a múltkor említett, kis magyar szógyűjteményből.”

2. Magam sem óhajtok itt különösebben beleándorodni ('belekeveredni') az Ady-cikkek tárgyalásába. Többek közt azért tértem ki rájuk, mert a szakirodalom ugyan számontartja őket, az idézett kritikai kiadás jegyzetei (is) például megállapítják, hogy a költő használta nyelvjárási szavak dunántúliak, de Ady forrásait (egy kis füzet és benne egy szógyűjtemény) nem sikerült megtalálniuk – nekem viszont igen. Ez Horváth Zsigmond ('Sigmond) *A' Balaton-melléki-Tájszótár' kivonata* című tanulmánya a *Tudományos Gyűjteményből* (Horváth 1839).² Ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy az Ady által említett népnyelvi szavak (és Horváth Zsigmond gyűjtésének egy jó része) csak (viszonylag) szűkebb területen ismert, és a vonatkozó jelentésre sokszor a köznyelvben is van megfelelő szó. Tehát például a (ma már) ritka *kokott* '1. könnyű erkölcsű, félvilági nő' 2. 'prostituált' szó (l. ÉKsz.²) tágabban véve akkor sem állt egyedül a maga nemében, amint Horváth tájszavainak a jelentésmegadásai is mutatják: „*Czemende* = lotyó, lustos, szóbeli fejez nép”; „*Szingyula* = czemende, szajha, ringyó, kurva.” (A *kokott* szónak viszont szerintem más, kevésbé durva a hangulata, mint ezeknek, tehát nem lett volna szerencsés velük helyettesíteni. Az ÉrtSz. is 'kítartott félvilági nő' jelentésben veszi fel, és jelöli, hogy a szó elavulóban van. Az ÉKsz. hasonlóan: „*kiv[eszőben lévő]* Könnyű erkölcsű, félvilági nő”.) Adyt a *cemende* és a *szingyula* szavak hangzása foghatta meg. A TESz.-ba is felvett ismeretlen eredetű *cemende* nem is régi szó, 1751-től adatolt 'értéktelen, silány <ruházat>' jelentésben,

² Horváth Zsigmond (1782–1845) evangélikus lelkész, esperes, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja egyházi, földrajzi és más területeken publikált, és a Tsz.-hoz balatonmelléki tájszókat gyűjtött (lásd Szinnyi 4 [1896]: 1307). Említett munkájára és azoknak az Ady-cikkekhez való viszonyára itt külön és részletesebben nem térek ki, ezt majd máskor teszem meg.

a 'ronda; erkölcstelen <nőszemély>' értelem pedig csak 1857-től. S bizonyára nem régi a *szingyula* sem, alapvető szótáraink közül csak a CzF.-ban és az MTsz.-ban van meg. A CzF. *szingyola* alakot közöl, és az értelmezése ez: „Túl a Dunán am. ringyó, kurva, szipirtyó. Az ily személyek csúf neveiben igen gazdag a népnyelv.” A MTsz.-ban is 'ringyó' jelentésben csak dunántúli adatok vannak (a Tsz.-ból is), csupán Kunszentmártonból van egy előfordulás 'pongyola, léha (?)' értelemben.

Egyébként Ady nyelvi, nyelvészeti érdeklődésének középpontjában költői nyelvének kialakítása, azon belül elsősorban a szókincs állt. Ami a tájszavakat illeti, „Petri Mór, Ady zilahi magyartanára nyomán tudjuk, hogy Ady már ötödikes gimnazista korában részt vett tájszavak gyűjtésében, sőt hogy osztályának legszorgalmasabb, legkiválóbb gyűjtője volt” (Ady 1910d/1973: Jegyzetek, 363–4). Bakó Elemér (1939) pedig fel is sorol néhány szót, amelyet Zolnai Gyula Ady költői újításának vélt, noha azok (főleg a partiumi, erdélyi) magyar népnyelvből eredeztethetők: *göth* 'köhögés', *istenel* 'teremt', *folyóka* 'patakocská' (vö. 1757-től SzT. IV. is), *lengeteg* 'elviselt, elnyűt', lásd még SzT.VII. 1589-től 'könnyeden finom' (is). Gunda Béla (1934: 131) az Ady használta *górál* 'hajigál' tájszóhoz szólt hozzá. Ezt az ÉrtSz. és az ÉKsz.² is tájszónak veszi, ami szerintem, legalábbis Debrecenben és környékén (ma), már regionális köznyelvi szó. Az ÚMTsz.-ban is Délkelet-Magyarországról és Erdélyből vannak rá adatok. Ide vehető Adynak *A Tisza-parton* című versében (1905) előforduló *déli verő* (táj. v. irod.) 'verőfény, ragyogó napsütés' (vö. ÉKsz., ÉKsz.²) vagy a *malom alja* kifejezés is: „Gémes kút, malom alja, fokos | [...] A Tisza-parton mit keresek?” Filep 1980: 512, azaz a NéprLex. 3. szerint „a malom és környéke a falusi, mezővárosi társadalom fő érintkezési helye volt (*malomalja*), itt tárgyalták meg a híreket, értesüléseket, a közösség hétköznapi problémáit” (512). „A malom alja régen olyan hely volt, ahol a gazdák örletés közben megvitatták a falu dolgait, ezért Adynál valószínűleg az ostoba szócséplés, a szellemi tunyaság szimbóluma lett” (Erinna. Irodalmi Tudástár). S az is érdekes, hogy Kálnási Árpád (2019/3: 96) Debrecenben hasonló jelentésben mostanában még fel tudta gyűjteni ezt a szót (és ő is utal az Ady-versre).

Visszatérve a *dancs* melléknévre, ez Adynak az *Egy májusi hajnalon* című versében szerepel, amely kötetben először az *Új versekben* (1906 február), önállóan, legelőször pedig 1904. május 12-én a *Budapesti Naplóban* (BN.) *Párisi hajnal* címmel jelent meg. Király István jelzi azonban, hogy a „kihívó dacú sor: »Gyülölöm dancs, keleti fajtám«”, csak az *Új versekben* (a továbbiakban általában: ÚjV.) lévő szövegváltozatban tűnt fel, „tükrözve, hogy a »legkoldusabb nomádot« körülfogó, mitikus tájból ekkor lett csak vétót jelentő, ellen-Magyarországgá, ellen-Budapestté, a Művész-emigránst befogadó otthonná Párizs” (Király 1970: I, 231; vö. még Uő 1982: I, 248–9). A kritikai kiadás (Ady 1900–1906/1988: 144–6; Jegyzetek: 517, 521–2) szerint Ady a legelső, a BN.-beli közlést később több helyen módosította, sőt négy versszakkal meg is toldotta (21–36. sorok), és bizonyonnyal már 1905 elején, mert február 26-án a Szegedi Dugonics Társaság felolvasó ülésén, az *Egy párisi hajnalon* című versét olvasta fel. S „legalábbis e felolvasó ülés alkalmából jelent meg a SzV-ben [*Szeged és Vidéke*, 1905. február 28. IV. évf. 51. sz. 2] először a költemény teljesebb szövege. [...] A költemény e teljesebb változatát véglegesítette – ki-

sebb-nagyobb változtatásokkal – az ÚjV.-ben.” Mindezt az ÚjV.³ alapján a Koczkás Sándor gondozta kritikai kiadás jegyzeteire hivatkozva írom. Az Ady-versek legújabb és legpontosabb szövegkiadása azonban ma már a Láng József és Schweitzer Pál-féle (Ady I–II./1994), és magukat a szövegeket általában innen veszem át, illetve olykor ezek rövid itteni jegyzeteit is felhasználom.

A 18 versszakos 72 soros költeményt itt nyilván nem idézhetem, csak néhány versszakát, amely az egész versről így is képet ad, és a *dancs* szó versbeli jelentésének a pontosabb megállapításában is segíthet. A költemény Adynak egy hajnali harangzúgós párizsi sétán támadt gondolatairól szól. Az 1., 3., 7., 8., 10. és az utolsó két (17., 18.) versszakát (az 1–4., 9–12., 25–32., 37–40., 65–72. sorokat) idézem.

Sugaras a fejem s az arcom,
Amerre járok, száll a csönd, riad,
Fölkopogom az alvó Párist,
Fényével előnt a hajnali nap. (1. vsz.)
[...]

Ki vagyok? A Napisten papja,
Ki áldozik az éjszaka torán.
Egy vén harang megkondul. Zughatsz.
Én pap vagyok, de pogány pap, pogány. (3. vsz.)
[...]

Szent Napkeletnek mártírja vagyok, (7. vsz., 25–28. sor; későbbi betoldás)
Aki enyhülést Nyugaton keres,
Táltosok átkos sarja talán.
Sápadt vagyok? Oh, fess pirosra, fess.

Gyűlölöm **dancs, keleti fajtám**, (8. vsz., 29–32. sor; későbbi betoldás)
Mely, hogy kifáradt, engemet adott,
Ki sápadtan fut Napnyugatra,
Hogy ott imádja Urát, a Napot.
[...]

Keleti vérem ez a lomha,
Szomjúhozóan issza Nyugatot:
A Napisten legbúsabb papja,
Rég kiszórt, fáradt sugara vagyok.
[...]

Én is megyek, kóbor, pogány hős,
Új balga Don [Don Quijóte], modern, bolond lovag,
Ki, mi van is, írtja, kiszórja
Önlelkéből az áldott álmokat.

Sugaras a fejem s az arcom,
 Zúg a harang, megyek lassan tovább:
 Megáldozott a dús Párisnak
 Kövein a legkoldusabb nomád.

A kérdés tehát most az, hogyan határozzuk meg a *dancs keleti fajta* jelzős szerkezet versbeli jelentését. Ebben Ady maga van segítségünkre, mert 1906. április 9-én még a BN. munkatársaként szerkesztői üzenetben válaszol egy *Celldőmők* jelszóval beküldött, a *dancs* szóról érdeklődő kérdésre. Az olvasó nyilván az ÚjV.-ben találkozott vele, amely először 1906. február elején jelent meg (lásd pl. Ady I./1994: 619). Ady Lajos (1923: 114) téved, amikor ezt 1906 májusára teszi. A költő válasza a következő: „A dancs szó már Erdélyben él leginkább, de Magyarország sok vidékén is használják azonban. Az irodalmi használatból azonban ez az ősi, gazdag értelmű szép szó kikopt. Csak sok más jelzővel helyettesíthetjük: könnyelmű, tunya, szennyes, semmiházi” (Ady 1906/1968: 197; AEÖPM./1999).

Az újabb kérdés pedig immár: a *dancs* szónak melyik jelentését válasszuk az Ady által felsoroltak közül? Ehhez a *keleti fajta* megnevezés értelmezésén keresztül vezethet az út. Még ha abba a bonyolult és pontosan nehezen megválaszolható kérdésbe, mit ért Ady azon, hogy népe, nemzete keleti fajta, és mit ért magyarságon, csak részben megyek is bele. 1982-es Ady-monográfiájában például Király István erősen marxista – és szerintem (is) differenciálendő – ideológiai megközelítéssel hosszabban ír e „keletiségről” (1982: I, 239–63).

Az **ősi, keleti eredet**, a környezettől eltérő másság, **büszkeség forrása** is. Ugyanakkor Adynál (is) a „magyar ugar” kemény kritikája a fejlettebb, polgárosultabb és demokratikusabb Nyugat felé való irányulás szükségességét is jelentette, ami a társadalmi, politikai kihívásokra gyorsabb, erőteljesebb, eredményesebb választ kívánt volna. Nem pedig **egyfajta lomha, tunya magatartást**, amelyet több hasonló – és más, jó vagy rossz tulajdonság mellett – a magyar irodalmi hagyományban (is), az úgynevezett „keletiséghez”, illetve a magyarsághoz kötöttek. Minderre álljon itt néhány magyar irodalmi idézet:³ Kölcsey: „Büszke Magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak; | Nyúgoti ég forró kebelem’ nem tette hideggé;” [...] (*Kölcsey*), 1831; eredetileg cím nélküli töredék); Vörösmarty: „Néz nyugatra, borús szemmel, néz vissza keletre | A magyar, elszakadott testvértelen ága nemének” (*Zrínyi*, 1828); Ady: „Vagyok fény-ember ködbe bújva, | Vagyok veszteglő akarat” (*Vízió a lápon*, 1903⁴), „Száradjon ki az iharfa, | A büszke fa, a magyar fa, | Amely engem gyökerével, | Bever, lehúz, ideláncol” (*Ihar a tölgyek közt*, 1905), „Mi mindig mindenről elkésünk, | Mi biztosan messziről jövünk | Fáradt szomorú a lépésünk, | Mi mindig mindenről elkésünk” (*Akik mindig elkésnek*, 1907), „Ős Napkelet olyannak álmodta, | Amilyen én vagyok : | Hősnek, borusnak, büszke szertelennek, [...]” (*Én nem vagyok magyar?*,

³ Ezek közül egy-kettő Királynál (1982, I: passim) szintén megvan.

⁴ Ady I-II/1994 alapján itt és a későbbiekben is az első közlés évszámát adom meg, akkor is, ha a vers első, kötetben való megjelenése későbbi (pl. itt 1906 az ÚjV.-ben).

1907),⁵ „Bibor-palástban jött Keletről | A rímek ősi hajnalán. [...] Szent Kelet vesztett boldogsága, | Ez a gyalázatos jelen” (*Az ősz Kaján*, 1907), „Fáradt akarók hada ez” (*A küirtösök szava*, 1908), „Cigány-népek langy-szívű sihederje” (*Nekünk Mohács kell*, 1908), „Mindig elvágynak s nem menekülhet, | Magyar vágyakkal, melyek elülnek | S fölhogadnak megint. || Tied vagyok én nagy haragomban, | Nagy hűtelenségben, szerelmes gondban | Szomorúan magyar” (*A föl-földobott kő*, 1909), „Ősi nép vagy és jöttment” (*Gőzösről az Alföld*, 1910), „Rongyolt és csaknem reménytelen fajtának tartom a magyart, pláne, hogy demokratizáló forradalmába beleordított, tiport a nagy kultúrájú rontás, a háború”⁶ (*S ha Erdélyt elveszik?*, Ady 1912), „Mi nagy szépségünknek | Sohase volt ismerője | És merője, | Mert a magyar mindig dőre. || [...] Az Isten talán megóvjá, | Leszek jó, bús siratója, | Leszek fajtám takarója” (*A fajtám takarója*, 1915), „Csodálatos, babonás, bús magyarság | Szeretlek” (*Hadd szenvednék érte*), 1916), „Rossz, drága fajta, [...] A Sors, a sorsa | Bűnben vészben és bennem harsog.” (*A fajtám sorsa*, 1917).

Juhász Gyula Ady *Új versek* című kötetéről írja: „Verseiben van valami napkeleti melódia, szín, fény, erő és szilajság, valami napimádó rajongás, valami turáni ősbóru” (Juhász 1905 [!] dec.: 169–70; az *Új század* 1905. decemberi száma nyilván kissé késve jelent meg). Az ő *Magyar nyár 1918* című versében pedig ezt olvassuk: „Fülledt a csönd, mint ha üres a kaptár, | **Keleti lustán** szunnyad a magyar nyár. || Mi lesz, ha egyszer szikrát vet a szalma, | És föllángol e táj, e néma, **lomha?**” (*Magyar nyár*, 1918). S Móricz Zsigmond, amikor a *Kelet Népe*nek a szerkesztését átvette, programadó cikkében is ír a keletiségről. Ebből röviden idézek: „Széchenyi láng lobbanással világított rá a nagy titokra: Kelet népe vagyunk. [Bekezdes] Igen: keleti a tüzünk és a hamvadásunk. Keleti a lelkesedésünk mindenért, amit szépnek tartunk, jónak vélünk s keleti a közönyünk, amellyel hagyjuk elmúlni a szépet és elaludni a jót. Keleti a bölcsességünk, amely mindent megért s megmagyaráz és keleti a közönyünk, amely előtt lóhalálban vágat el a siker. Keleti a hősiségünk, mellyel folyton nagy fába vágjuk a fejszénket s **keleti a tunyaságunk**, amely miatt engedjük, hogy szorgalmasok, ügyesek fát vágjanak a hátunkon” (Móricz 1939: [1]).

Persze más kérdés, mennyire használjuk ma a magyarsággal kapcsolatban (amely legtöbb más néphez hasonlóan folyamatosan keveredett) a keletiség és az ősiség fo-

⁵ A BN.-ban jelent meg először 1907. január 6-án, majd az *Új versek* (1906) II. kiadásában *Ki a magyar?* címmel. „A versnek a svábokból jött magyarokat emlegető utolsó előtti sora [(„... Svábokból jött magyaroknak | Én nem vagyok magyar?”) – A. M. F.] a *Vér és arany* [1907. dec. – A. M. F.] 4. kiadásában szerepel először. A sor beiktatása minden valószínűség szerint összefüggött azzal a hajszával, amit a sváb származású Rákosi Jenő folytatott Ady ellen 1915–1916-ban” (Ady I./1994: 632). Ady tudvalevőleg a népek, nemzetiségek egyenjogúságának volt a híve, és egyébként sem származás szerint értékelt. Lásd pl. a *Magyar jakobinus dala* című versét. Egy nemzetiségi származású, de magát magyarnak tartó embert pedig nyilván a magyar nemzet tagjának tartott.

⁶ Ady az 1912-ben kitört első Balkán-háborúra gondolt (Montenegró, Bulgária, Szerbia, Görögország felszabadító harca Törökország ellen). Európa-szerte tartottak e konfliktus világméretű kiszélesedésétől. A nagyhatalmak, köztük az Osztrák–Magyar Monarchia intenzív katonai felkészülésbe kezdett, és ezzel párhuzamosan több kísérlet történt a demokratikus jogok korlátozására, az ellenzék letörésére (lásd Ady 1912: 564 [Jegyzetek]).

galmait s magát a fajta megjelölést; illetve, ha megszorításokkal meg is nevezhetünk bizonyos nemzeti vonásokat, viselkedési mintákat,⁷ azokat csak történeti kontextusban tehetjük, körültekintően vizsgálhatjuk, egyénekre pedig automatikusan nyilván nem alkalmazhatjuk.

Mindenesetre látható, hogy *dancs* szavunknak az Ady által fentebb felsorolt jelentései közül az *Egy párisi hajnalon* című versbe leginkább a 'tunya' illik. Ezt maga a költemény szövege is erősíti. „A dancs keleti fajtám”-mal rokonítható a „**Keleti vérem, ez a lomha**” sor és távolabbról például „A Napisten legbúsabb papja, | Rég kiszórt, fáradt sugara vagyok” sorok, valamint a Don Quijótére való utalás is. Sőt egy korábbi Ady-idézet is. A költő a *Nagyváradi Napló*ban (NN.) 1902. január 31-én *Menjünk vissza Ázsiába* című vezércikkében szól arról, hogy a magyar parlamentben Vázsonyi Vilmos demokrata képviselő a felszólalását nem tudta elmondani: „A **keleti nomád lomhasága** lázadt fel ugye, hogy semmisítsük meg azt az embert még Krímiából velünk hozott eszközökkel, mert tanulni, tudni, s az ő fegyvereivel állni vele szemben nem tudunk” – írja többek között (Ady1902/1997: 183. sz., AEÖPM./1999).⁸ Summázva: magam a *dancs* szónak az Ady-versben a 'lomha' (és/vagy a 'tunya') jelentésével számolnék. Persze, írt ő a „keletiségről”, a magyarságról – fentebb részben láthattuk is – más, akár egymásnak ellentmondó jelzőkkel is, de itt most a tárgyalt versről van szó. – Mindenesetre, nem értek egyet a ÉrtSz.-val, amely a (tájnyelvinek jelölt) szónak a 'szennyes, szurtos, ronda, undok' jelentését tartva számon, erre egyetlen példaként Ady „Gyülölöm dancs, keleti fajtám” verssorát hozza.

3. Azt a Révész által – pontosabb adatok nélkül – említett levelet, amelyben Ady szintén használja a *dancs* szót, a költő 1910. március 11-én vagy 18-án írta Révész Bélának, és többek között Reinitz Béláról is érdeklődik: „Írj, kérlek Reinitzről is. Ez az állat talán révbe jutott végre. De mi van a nótáival? Ilyen *dancs* ember nem élt még a földön” (Ady 1910b; Scheiber, Zsoldos: 1910/1965: 43). Az utóbbi helyen a közétevéők a MTsz. alapján 'ronda, undok'-nak értelmezik a *dancs* szót,

⁷ Egy más témájú (*A Szózat nyelvtörténeti elemzéséhez* című) cikkemből, a *Magyar történeti szövegtárból* véve (lásd a *nagyszerű* szó alatt) hozok egy idézetet például a magyarokról nem egyszer mondott „szalmaláng-lelkedésre”. Fáy András a *Béltelki-ház* (1832) című regényében írja: „Gyanítanom kell, felele a generál, hogy itt magyar nemzetünknek lelki bélyege áll leginkább ellent. Köz vádjok az ellene az idegeneknek, mit históriánk is igazolni látszatik, hogy a magyar, nem borzad ugyan az óriási tettektől, nagyszerű [‘nagyszabású, ? kiváló’] munkáktól, csakhogy azok tartósak és hosszas kitérésűek ne legyenek. Első láng, első lobbánás határoz nála, úgy csatáiban, mint polgári kezdeményeiben, és mindennemű vállalataiban: ekkor ritka erőteljelt fejt ki, de azután pihenni siet” (A. Molnár: 2017: 105). Avagy egy más szempontra lásd Ady: *A civódó magyar* című versét és verscímét (1910).

⁸ Vázsonyi egy debreceni, a párba kérdéséről szóló és ezzel kapcsolatban az iskolai történelem-tanítás módját kritikusan említő előadásában a *kultúrbestia* szót is használta. „A képviselőház ülésén Hortoványi József ellenzéki képviselő költségvetési beszéde során kitért Vázsonyi debreceni előadására, bár Vázsonyit néven nem nevezte. Vázsonyi [...] személyes kérdésben felszólalt, hogy megmagyarázza a kultúrbestia kifejezés értelmét, de a függetlenségi és néppárti képviselők [...] óriási botrányba fullasztották Vázsonyi felszólalását, nem engedték szóhoz jutni” (i. h.; jegyzetek).

az Ady által fentebb említettek közül pedig legjobban a 'semmiházi' jelentés illhetne ide. Reinitz Béla (1878–1943) zeneszerző, zenekritikus számos Ady-verset zenésített meg (pl. *Új vizeken járok, Kató a misén, Héja-nász az avaron, Őrizem a szemedet*; néhány a YouTube-on is hallható), ami akkor jelentősen hozzájárult a költő népszerűsítéséhez is. Ezek általában az Andrassy úti Helvetia kávéházban hangzottak el először. S Ady és Reinitz a *Nyugat* által szervezett több vidéki irodalmi esten is együtt szerepeltek, a sikerben pedig a Reinitz-daloknak is nagy része volt. Ady Lajos (1923: 135) írja, hogy nem lévén zeneértő, Reinitz Ady-dalainak az abszolút zenei értékéről nem tud nyilatkozni. „Egyet azonban tudok: rengeteg azoknak az Ady-híveknek a száma, akik Reinitzon, a muzsikuson át jutottak el Ady Endre, a költő megértéséhez, s élvezéséhez. S tudom azt, hogy Bandi szerint: »Reinitz a verseim burkolt leglelkét fogta meg.«.” Amikor azonban Ady a Royal hangversenyteremben először mutatkozott be nagyobb budapesti közönség előtt (1909. nov. 27-én), felolvasásai mellett a versei váratlanul nem Reinitz Béla, hanem egy vagyonos (és az estet is finanszírozó) amatőr muzsikus, Beretvás Hugó megzenésítésében és zongorakíséretével, valamint Környei Béla jeles operaénekes előadásában hangzottak el. Ezzel mélyen megsértette Reinitzet (lásd pl. Ady L. 1923: 135–6; Scheiber–Zsoldos 1965: 42; Ady 1910/1973a: 20–4; Jegyzetek: 252–73; AEÖPM./1999). Reinitz – amint Bölöni visszaemlékezett – a Meteor kávéházban a mellőzését olyan indulatosan kérte számon a költőn, hogy Ady a vita végére teljesen összeomlott, sírógörcsös rohamot kapott (erről s Ady és Reinitz kapcsolatáról lásd Ady 1910/1973a: 252–73; 330–1; Flórián–Vajda 1978: 28–51; Kelemen Éva 2013). A barátság megszűnt köztük. Nyilván ez a vita volt az oka, hogy a visszaemlékezés indulatától inspirálva levelében Ady (1910b) Reinitzet *dancs* 'semmiházi'(? 'undok, ronda') embernek nevezte. Később azonban ezt megbánta, megkövette, Reinitz *Ady-dalok. Első sorozat. Húsz dal.* (Budapest, 1910) című kiadványáról igen elismerő rövid ismertetést írt. Többek között azt mondván, hogy „Reinitz zsenialitása valahol a zseniális fordítóé és a zseniális interpretálóé között lehet” (Ady 1910/1973c: 71; AEÖPM/1999). Ez eredetileg a Révész Béla szerkesztette rövid életű *Renaissance* társadalmi folyóirat I/6-os számában ankét formájában jelent meg, amelynek a Kritika rovatába Révész több recenziót is közölt az Ady-dalok megzenésítéseiről, így akarva Reinitznek elégtételt szolgáltatni. A Reinitz-kiadvány megjelenése alkalmából szervezett ankét keretében Ignotus, Kabos Ede, Kern Aurél, Nagy Endre, Schöpflin Aladár és Vészi József is igen elismerően írt Reinitz megzenésítéseiről, és ez „együtt mintegy kiállást is jelentettek Reinitz mellett a hivatalos zenekritika ítéletével szemben” (Ady 1910/1973c: [Jegyzet] 330–1, vö. még: [Jegyzet] 252–73). De például Csáth Géza is Reinitz Béla és Farkas Ödön, valamint Beretvás Hugó megzenésítéseiről írva, közülük egyértelműen Reinitzet emeli ki, bár kritikai megjegyzései is vannak (Csáth 1910). Reinitz összesen több mint 130 Ady-verset zenésített meg (többségük kiadatlan), egy részük már Ady halála után született (vö. Komlowszky 1993: 278). Az Ady-versek megzenésítései annak idején nagyobb jelentőségűek voltak, mint később vagy manapság.

Ami Adynál a *dancs* szó jelentését illeti, úgy gondolom tehát, hogy a költő két-féle értelemben használta. **Az *Egy párisi hajnalon* című versben 'lomha, tunya', a Révésznek írt levélben pedig 'semmiházi; undok, ronda' a jelentése.**

4. A **dancs** szó eredeti, illetve fő jelentéséről, jelentéseiről pontosabb felvilágosítást elsősorban nyilván szótáraink nyújtanak. Fentebb említettem már a MTsz. és a ÉrtSz. adatait. Ezekhez hozzátehetjük még például a következőket: CzF.: „**dancs** fn. és mn. [...] Erdélyben divatos szó, am. szenny, mocskok, szurtosság”; *dancsos* ’Szennyes, mocskos, tisztátalan, szurtos’; *dancsosság* ’mocskos, szennyes, szurtos, tisztátalan tulajdonság vagy állapot’; EtSz.: „1. **dancs** [erdélyi tájszó], MTsz.; első adat SzD.¹ 18 [...] alakv. *doncs* PP. 1801 m. [...] ’mocskos, szennyes, ronda, undok’ PP. 1801 m. [...] 2. ? ’szenny, mocskok, tisztátalanság’ SzD.¹ 18., SzD.² [...] (a szó főnévi használatát a népnyelvből nem tudjuk igazolni). – Származékok: *dancsos* [...] ’szennyes, mocskos’; *dancsosság*, *dancsság*”; ÉKsz.: **dancs** ’mocskos, piszkos’, ÚMTsz.: **dancs** ’piszkos, mocskos; [!] szaros’; *dancsság* ’piszkosság, mocskosság’; TESz. (vö. még EWUng.): **dancs** A) fn. 1.: 1771: ’tisztátalan személy; unreine Person’; 2. 1784: ’tisztátalanság; Unreinheit’; 3. 1865: ’szitok’; 4. 1940: ’<csapatjátékban> az ellenfél valamely játékosá ellen elkövetett szabálytalanság; Foul, Regelverstoß’. B) mn. 1801 ’tisztátalan; unrein | mocskos; schmutzig’. Származékok: *dancsos* (1807) | *dancsol* (1953). A szóadatok mellé egy mondatbeli is idézek az ÚMTsz.-ből, amely a korábbi Nsz. (Nsz.) egy kéziratos tájszógyűjteményéből való (a címben helymegjelölés nélkül; de egyébként a másutt jelölt helyszínek mind erdélyiek): „*Jáj de dancs vagy te köjök! Hogy tudad magad úgy összemocskolni?!*”

A magyar nyelv nagyszótára (Nsz.) – a CzF., a ÉrtSz., a TESz., a ÉKsz., az ÚMTsz. megfelelő szócikkeire hivatkozva – és főleg nyilván saját anyagára és gyűjtésére alapozva főnévként a **dancs** szót (rég. átv. is) minősítéssel ’mocskok, szenny, piszkok’ jelentéssel veszi föl (I.1.), és három adatot hoz rá. Az első Baróti Szabó Dávid *Kisdéd szótárából* (1784) való: „*Dants* [=] Dantsólag, tsúnyaság, sundaság (nem tűrheti a’ galamb a’ rút dantsófságot).” A harmadik Nyulassy Antal (Ignác) szerzetes, tanár *Kátyololatok a nép életéből* című verseskötetéből (1865): „Káromolja a nagy Istent, Csúfot üz művéből; Szentségtelen *dántsokat* küld A sut mély üreből”. Az I.2.-es főnévi jelentés: „(kissé rég, Sp) <labdajátékokban, kül. labdarugásban:> az ellenfél játékosá ellen elkövetett durva lökés v. gáncsolás”. Erre három adat van, de ezek most nem nagyon érdekelnek minket, mert késeiek: a szót egy nyelvújító pályázaton a *fault* megfelelőjének ajánlották, de nem honosodott meg. Az első, a *Nemzeti Sport* 1939-es évfolyamából való példa (*dancsban*) egyébként egy évvel korábbi, mint amit a TESz. és az EWUng. erre a jelentésre hoz. A II., melléknévi (rég v. nyj) ’mocskos, piszkos v. ápolatlan, rendetlen külsejű <személy>, ill. valamivel beszennyezett <dolog>’ jelentésre a szótár az 1809 és az 1956 közötti időből öt példát hoz. Az első Simai Kristóf szerzetes, tanár, író *Vég tagokra szedetett szótárából* (1809) való: „*Dants* (sunda) Sordidus, turpis, indigestus.” A második a *Vasárnapi Újság* 1857-es évfolyamából: „A cigány nép rendesen *dancs*, nevezetesen vén asszonyaik s a férfiak. De a leányok szépek, barnák, magosak, tüzesek.” S megemlíttetnek még a *dancsol* és a *dancsos* származékszók is.

A *dancs* szó jelentésváltozásait a TESz. a legkorábbról (1771-től) adatolható főnévi szófajú A) I.-el jelölt értelemből származtatja metonimikus, illetve metaforikus névátvitellel. Leegyszerűsítve: ’tisztátalan személy’ (vö. 1771) → ’tisztátalan, mocskos’ (vö. 1801). A példákban azonban sokszor nehéz egyértelműen eldönteni a szófajt.

A TESz. legkorábbi, főnévnek vett adatában is a szó szerintem melléknév is lehet. A John Locketól (vö. *Some Thoughts concerning Education*) Borosjenői gróf Székely Ádám által franciából fordított, *A gyermekek neveléséről* című, először Kolozsváron 1771-ben megjelent könyvből való példamondat ugyanis a következő: „a’ vásott és tüzről pattant gyermekből-is bolondot, *dantsot* tsinál”. S láttuk, a Nszt. II., melléknévi jelentésében is szerepel egy < személy>, illetve <dolog> hozzáfűzés, tehát a melléknévi vagy főnévi szófaj attól is függ, beleértjük-e ezeket a jelentésbe, vagy nem. Az EtSz. pedig meg is jegyzi, hogy a népnyelvből a főnévi szófajra nincs adata. S látható, hogy több más szótárunk is csak melléknévi előfordulást hoz. Persze eredeti főnévi jelentés szintén lehetett, azért is, mert a szó – amit az EtSz. még ismeretlen eredetűnek tart – egy főnév átvétele. A TESz. (és idézett szakirodalma) szerint a **dancs** [...] „Román eredetű; vö. rom. *danci* ’cigánygyerek, purdé’. Ennek forrása a cig. *den či* ’adj nekem valamit’. A jelentések közül [l. fentebb] az A) 1. a román szó ’cigánygyerek’ jelentéséből jött létre azon az alapon, hogy a régi társadalomban a putrikban élő, kóborló cigánygyerekkel a tisztátalanság képzetét asszociálták. [...] melléknévként erdélyi nyelvjárási szó.” Az oklevelekből való korábbi adatok (1478: *Danch* kees; 1602: *Dancs* személynév az adatok korai volta miatt aligha tartoznak ide, Melich szerint a nevekben *Dancs* a *Domokos* becéző alakja (EtSz.; vö. TESz., EWUng.).

A *dancs* szó szerepel Márton Gyula, Péntek János, Vöö István *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai* című munkájában is (1977; RK.), amely nemcsak publikált adatokat, hanem (még nagyobb számban) kéziratokat is felhasznál, köztük a kolozsvári egyetem magyar tanszékének kéziratot anyagát is. Kézikönyvükben a *dancs* melléknévi (nép) 1. ’undorítóan mocskos, ocsmányságokat beszélő (egyén)’ jelentése áll legelől számos szóadattal. A főnévi ’piszok, mocskos’ jelentést egyedül *Balassától* idézik (hasonlóan a *dancsos* ’piszkos, mocskos’-t is). S van egy adat a ’bozót’ jelentésre, valamint a *dancsol* ’korhelykedik’-re (Kisújszállás: MTsz.) és a *dancsalkodik* ’undorító dolgokkal foglalkozik, ocsmánykodik’ származékra. A szó román eredetét szintén jelzik: „• r. *danci* cigányfiú gúnyneve (Scriban). [...]”. *A magyar szókincs román elemeinek története* című monográfiájában Bakos Ferenc (1982: 101, 113, 254–55, 430) viszonylag részletesebben foglalkozik a *dancs* szóval. Megemlíti a jelentés pejorációs eltolódására hozott példái között: „*dancs* ’szurtos, mocskos gyerek’ < r. *danci* ’cigánygyerek’ (a magyar szó körül – mindig rosszálló érelemben – átmenetileg eléggé árnyalt jelentések és szócsalád alakult ki)” (101). S azt is jelzi, hogy Erdélyen kívül a Tiszántúlról három megyéből adathozható (113). A szócikkek (kommentált) felsorolásakor pedig a 18. századtól előforduló, több megyében és az irodalmi nyelvben is fellelhető szóként a következő jelentésekkel, adatokkal mutatja be (rövidítve közlöm): **I.1.** 1771: ? ’szennyes, mocskos személy’, 1827; **2.** 1779–1864: ’szenny, mocskos’, főleg *dancsos*; **3.** 1801: mn *dancs*, *doncs* ’szennyes, piszkos, ronda’, 1807: *dancs*, *dancsos*. Ez a jelentés Erdély szerte elterjedt (vö. RK.). Ide még: *dancsalkodik* ’undorító dologgal foglalkozik’ **4.** mn 1830–1865: ’cinikus’; – *dancsos*, *dancsoskodik*, *dáncsokodik* ’szitkozódik, mocskolódik’; *dancsol* ’korhelykedik’; **5.** 1940-es évek: ’gáncs, fault’; – „**II.** < r. *danci* ’cigánygyerek, purdé’. Ez cigány eredetű. – A magyarba átkerült szó egyrészt erdélyi népnyelvi szó maradt, másrészt átmenetileg az írói nyelv divatszava (Kazinczy, Döbrentei stb.: NSz.), illetve az angol *fault* kérészéletű magyarítása. – TESz. (254–255).” A fogalomkörök szerinti csoport-

tosításban pedig Bakos megjegyzi, hogy a külső megjelenésre, fizikai sajátosságokra vonatkozó 69 román szó (túlnyomórészt melléknév) között „komoly szociális értéke mindössze az átmenetileg az irodalmi nyelvbe, majd a sportnyelvbe is bekerült *dancs*-nak, az erdélyi magyar köznyelvben elterjedt *lunguj*-nak [‘hórihorgas ember’], továbbá az Erdély-szerte járatos *szilimán*-nak [‘szerencsétlen, élheterlen’] van” (431).

Benő Attila *A kölcsönszó jelentésvilága. A román–magyar nyelvi érintkezés lexikai-szemantikai kérdései* című művében (2004), amely példaanyagát elsősorban a RK. anyagából meríti, a *dancs* szót szintén idézi. Hasonló jelentéssel közli, mint a RK., azzal a különbséggel, hogy elhagyja a szójelentés végéről az *egyén* szót ölelő zárójel (Benő: 2004: 87). Könyvének elméleti beágyazottságából következően is, egy példájában a konnotáció szempontjából a *dancs* jelentésváltozására szintén kitér. A ‘cigány fiú’ és a ‘piszok, mocskok’ jelentés közti kapcsolat úgy szemléltethető, hogy a közösség mentális képében a RK.-beli jelentésben megadott tulajdonságok halmazából (undorítóan mocskos, ocsmányságot beszélő) egy elem (‘mocskos’) „kezd szorosabb konnotatív viszonyba lépni az eredeti jelölttel, megeremtve a névátvitelhez szükséges motivációs alapot” (Benő: 2004: 106). S az RK. anyagánál maradván, bizonyára azt is föl lehet tenni, hogy az ott jelzett eredeti jelentésből konnotációval a ‘mocskos, piszkos’ értelem ugyancsak kialakulhatott. A főnévi és a melléknévi jelentés(ek) kölcsönös kapcsolatban is állhattak, és egyik is keletkezhetett a másikból (elvonás, képzés). S a ‘mocskos, piszkos’ főnévi jelentés szintén, illetve egyik is alakulhatott a másikból (elvonás, képzés). Avagy közvetve vagy közvetlenül más, ritkább jelentések is létrejöttek, amelyekben a konnotáció kevésbé világos és csak esetenkénti. Ilyen jelentésváltozásokra Benő (2004: 106–7) is hoz nem egy példát. S Bakos is jelzi, hogy a magyar *dancs* szó körül „átmenetileg eléggé árnyalt jelentések és szócsalád alakult ki” (1982: 101). – Azt, hogy a román (nép)nyelvben volt-e a *danci* szónak más jelentése, jelentésárnyalata is – ami a magyar átvétel jelentését, jelentéseit befolyásolhatta volna –, nem tudom, a románból való adatolhatóság korát sem, mint ahogy azt sem, vajon az átvett magyar szóban az első ismert adatok előtt nem történhetett-e (esetenkénti) jelentésváltozás.

Révész visszaemlékezéseiből láttuk, Ady csak később ismerkedett meg a *dancs* szóval. Lelkesen magyarázta, hogy talált egy, az ő szavai közé való egyszerű ősi magyar szót, amelynek a költőtől hallott jelentéseit Révész, úgy húsz év múlva, emlékezetből sorolta föl (‘ügyefogyott, balga, nem életre való’). Ady, bizonyára gyorsan készült, nem a legjobb stílusú szerkesztőségi üzenetében a felsorolt jelentések, jelentéskomponensek (‘könnyelmű, tunya, szennyes, semmirekellő’) közül a ‘szennyes’ vezethető vissza közvetlenül a szótárainkban lévőkre, a ‘semmirekellő’ pedig könnyen származtatható, érthető a szótározott ‘undok, ronda’ jelentésből, de éppenséggel akár a többi adatolból is (vö. a Révésznek írt levélben Reinitz említését). A BN.-ban az Ady megadta jelentések, jelentéskomponensek közül a ‘tunya’ és a ‘könnyelmű’ nincs benne a szótárainkban, de fentebb bő példaanyagon mutattam be, hogy a ‘lomha’, illetve a ‘tunya’ Adynál (is) a „keleti fajta” egyik tulajdonsága, tehát a *dancs* ilyen jelentéssel jól illik az *Egy párisi hajnalon* című versbe. S nagyon is el tudok képzelni olyan beszédhelyzetet, amikor a ‘cigánygyerek, cigányfiú, purd’ és a hozzájuk kapcsoló említett tulajdonságok egyik (további) konnotációja a ‘lomha, tunya’ (sőt akár a ‘könnyelmű’). De még az is meglehet, hogy adott esetben Ady nem egészen pontosan

értelmezte a szóhasználatot. Az átadó román szót pedig nyilvánvalóan nem ismerte. (Ady – bár szülőhelyén, Érmindszenten már akkor is többségben voltak a románok – nem tudott jól románul, „inkább csak értett, mint beszélt; erre nemigen volt akkor szüksége” [lásd Kovalovszky 1974: 656]). Miután viszont megtalálta és „magáévá tette” ezt a szót, több és részben szótárakból is igazolható vagy azokhoz közeli jelentésben tartotta számon. S a (18. század végétől adatolható) népi és erdélyi használatban tévesen ősi magyar eredetet érzett, és a szót némi költői szabadsággal is alkalmazta. A *dancs*nak ugyan például a CzF.-ban vagy a MTsz.-ban már utánanézhett volna – de ezt ne várjuk el tőle. A szótáraink révén adatolható, és Ady által is említett ’szennyes’ jelentést az *Egy párisi hajnalon* című versébe azért sem tartom odaillőnek, mert – bár pusztán szótanilag és grammatikailag nézve a *dancs* szót tartalmazó mondat („Gyűlölöm dancs, keleti fajtám, | Mely, hogy kifáradt, engemet adott”) – ezt megengedné, a vers egész mondandója, tartalma, hangulata aligha.

Király István a „keletiség” jelenségét Adynál vizsgálva az *Egy párisi hajnalon* a *Nyugati hübrisz és dackeletiség* (1904) alcím alá sorolja. A versben eredetileg a romantikus és dacos keletiség áll szemben a Nyugattal (lásd még Földessy 1962: 37–8). Az említett, a *dancs* szót tartalmazó sorok betoldása (1905) után viszont nyilván a *Művészi-költői keletiség* (1905–1908) korszakához is kötik szálak. S egyébként (merekv) kategóriáiról Király (1982 I.: 247–63) maga is mondja, hogy azok egyes jellemzői más időszakokban is megjelenhetnek. Mindenesetre Ady – még ha „fajtáját”, javító szándékkal, többször keményen bírálta, elmarasztalta is –, azt nyilván nem mocskosnak, szennyesnek, piszkosnak, undoknak, rondának tartotta.

Adynál a *dancs* szó jelentéséről, használatáról tehát a főleg lexikológiai, szemantikai, etimológiai, vizsgálat oldaláról is hasonló eredményre juthatunk, mint fentebb az elsősorban a verselemzést, a stilisztikát, a frazeológiát illető vizsgálatban. Ezt az *Egy párisi hajnalon* című vers elemzésekor is jó figyelembe venni és nem automatikusan a ÉrtSz. értelmezéséhez fordulni.

SZAKIRODALOM⁹

Ady Endre [1897–1918]/1999. *Összes prózai műve*. 1–11. köt. [AEÖPM.]. Forrás: Ady Endre összes művei CD-ROM (Arcanum Adatbázis Kft., 1999). Kiadja az Arcanum Adatbázis Kft. és a FolioNET Kft. HTML. Szerk.: Szabolcsi József. URL: mek.oszk.hu/00500/00583/html/¹⁰

⁹ A szakirodalmi munkák idézeteiben szereplő más művek (pontos) bibliográfiai adatait itt csak akkor adom meg, ha arra szükség mutatkozik. Ugyanez áll az egyes versekre, verscímekre is.

¹⁰ A kiadó a címléíráshoz, annak részeként a következő megjegyzést fűzi: „A CD-ROM alapjául az Akadémiai Kiadó „Ady Endre összes prózai művei c. tizenegy kötetes kiadása szolgált. A prózai művek kritikai kiadása 1955 és 1982 között jelent meg. Az első két kötetet 1990-ben, ill. 1997-ben átdolgozva újra kiadták, ezeknél az új kiadás anyagát használtuk. A jegyzetapparátust nem dolgoztuk fel. A cikkek, tanulmányok megjelenésük sorrendjében, a használt forrás kötet szerkezetét követve szerepelnek az adatbázisban.” E bibliográfiai tétel általam alkalmazott [1897/1918]/1999 időjelöléséből a szövegközben csak az /1999-et használtam (egyes alábbi bibliográfiai adatokra való pontosabb utalás után).

- Ady Endre 1902. Menjünk vissza Ázsiába. *Nagyváradai Napló* 1902. január 31. In: *Ady Endre összes prózai művei*. [AEÖPM.] *Újságcikkek, tanulmányok* II. 1901. május – 1902. február. Szerk. Koczkás Sándor. Akadémia–Argumentum, Budapest, 1997. 183.
- Ady Endre 1904 (1905)/1988. Egy párisi hajnalon. *Budapesti Napló* 1904. május 12. In: *Ady Endre összes versei* II. 1900–1906. jan. 7. S. a. r. Koczkás Sándor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 144–6; Jegyzetek: 517–22.
- Ady Endre 1906. Celldömölk. *Budapesti Napló* április 9. In: *Ady Endre összes prózai művei* [AEÖPM.] *Újságcikkek, tanulmányok*. VII. *Szerkesztői üzenetek*. S. a. r. Kispéter András és Varga József. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968. 198.
- Ady Endre 1910. január – 1912. december. *Ady Endre összes prózai művei*. [AEÖPM.] *Újságcikkek, tanulmányok* X. S. a. r. Láng József és Vezér Erzsébet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.
- Ady Endre 1910a. Poéta és publikum. *Huszadik Század* 1910. január–február. L. in: AEÖPM. X. 20–4; Jegyzetek: 252–73.
- Ady Endre 1910b. Révész Bélának [Páris, 1910. március 11.]. In: *Ady Endre levelei* II. 1909–1913. Szerk., a szöveget gondozta Belia György. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1983. 83–4. L. még Scheiber–Zsoldos 1965: 42–3.
- Ady Endre 1910c. Ady-dalok. *Renaissance* 1910. júl. 25. 555–6. L. in: AEÖPM. X. 71–2; Jegyzetek: 252–73; 330–1.
- Ady Endre 1910d. Van-e magyar nyelv? *Nyugat* 1910. november 16. L. in: AEÖPM. X. 103–5; Jegyzetek: 363–4.
- Ady Endre 1910e. Szavak a patvarban. *Nyugat* 1910. december 1. L. in: AEÖPM. X. 106–7; Jegyzetek: 367–8.
- Ady Endre 1912. S ha Erdélyt elveszik? *Huszadik Század* 1912. nov. — dec. 737–8. L. in: AEÖPM. X. 206–9; Jegyzetek: 563–5.
- Ady Endre I–II. /1994. *Ady Endre összes versei*. I–II. kötet. A szöveget gondozta és a jegyzeteket összeállította Láng József és Schweitzer Pál. Javított szövegű kiadás. Osiris–Századvég, Budapest, 1994.
- Ady Lajos 1923. *Ady Endre*. Amicus, Budapest.
- AEÖPM. = Ady Endre összes prózai műve. I–XI. köt. (L. fentebb az idézett kötetcímeknél, valamint a legelső bibliográfiai tételnél.)
- Bakó Elemér 1939. Ady és a népnyelv. *Magyar Nyelv* 35: 39–40.
- Bakos Ferenc 1982. *A magyar szókészlet román elemeinek története*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Balassa = Balassa József: *A magyar nyelv szótára* I–II. Grill Károly Könyvkiadó, Budapest, 1940.
- Benő Attila 2004. *A kölcsönző jelentésvilága. A román–magyar nyelvi érintkezés lexikai-szemantikai kérdései*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár. (Erdélyi Tudományos Füzetek 246.) <https://doi.org/10.36240/etf-246>
- BN. = *Budapesti Napló*. [Magyar időszaki lap.] Budapest, 1896–1918.
- Bóka László 1955. *Ady Endre pályakezdése. Bevezetés az Ady-kérdésbe*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csáth Géza 1910. Reinitz Béla és Farkas Ödön Ady-dalai. *Nyugat* 1910: II/17. 1231–3; epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm (megtekintve: 2020. 12. 07).
- CzF. = Czuczor Gergely – Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára* I–VI. Emich Gusztáv – Athenaeum, Pest [később Budapest], 1862–1874.
- ÉKsz. = *Magyar értelmező kéziszótár*. Szerk. Juhász József et al. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.

- ÉKsz.² = *Magyar értelmező kéziszótár*. Második, átdolgozott kiadás. Főszerk. Pusztai Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- Erinna Irodalmi Tudástár. Ady Endre: A Tisza-parton (elemzés). (2019. 09. 18). URL.: erinna.verselemzes.hu/ady-endre-a-tisza-parton-elemzes/ (megtekintve: 2020. 12. 07.).
- EtSz. = Gombocz Zoltán – Melich János: *Magyar Etymologiai Szótár*. I. köt. I–X. füzet, II. köt. XI–XVII. füzet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1914–1944.
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára* I–VII. [Főszerk. Bárczi Géza és Országh László]. Akadémiai Kiadó, 1959–1962.
- EWUng = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. Band I–II. Hg. Loránd Benkő. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993, 1994.
- Filep Antal 1980. Malom. Lásd in: *NéprLex*. III. 510–13.
- Flórián László – Vajda János 1978. *Reinitz Béla*. Zeneműkiadó, Budapest, 1978.
- Földessy Gyula 1962. *Ady minden titkai*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Gunda Béla 1934. Górált fénycsodák. *Magyar Nyelvőr*. 63: 131.
- Horváth ’Sigmund [Zsigmond] 1839. A’ Balaton-melléki Tájszótár kivonata. *Tudományos Gyűjtemény* 1839. XII^{dik} kötet. 23dik esztendei Folyamat. Trattner – Károlyi tulajdona, Pesten. [3]–61.
- Juhász Gyula 1905. Ady Endre új versei. *Az Új Század*, 1905. december. http://hu.wikisource.org/wiki/Ady_Endre_új Versei (megtekintve: 2020. 12. 7).
- Kálnási Árpád 2019. *A debreceni cívis élet lexikona*. 1–4. köt. Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Debrecen (Debreceni Értéktár Könyvek).
- Kelemen Éva 2013. *Aki megzenésített több mint száz Ady-verset* [Reinitz Béláról]. URL: nemzetikonyvtar.blog.hu/2013/11/15/aki_megzenesitett_tobb_mint_szaz_ady-verset (megtekintve: 2020. 12. 8.)
- Király István 1970. *Ady Endre*. I–II. köt. Magvető Kiadó, Budapest.
- Király István 1982. *Intés az őrzőkhöz. Ady Endre költészete az első világháború éveiben. 1914–1918*. I–II. köt. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Kovalovszky Miklós (gyűjtötte, s. a. r., magyarázatokkal kiegészítette) 1974, 1993. *Emlékezések Ady Endréről*. II. köt., V. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Magyar történeti szövegtár*. Lásd: www.nytud.hu/cgi-bin/pat3h.cgi (megtekintve: 2020.10.10.)
- Márton Gyula – Péntek János – Vöö István 1977. *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- A. Molnár Ferenc 2017. A Szózat nyelvtörténeti elemzéséhez. In: Szalisznyó Lilla (szerk.): *Tiltva, tűrve, imádkozva, énekelve. Tanulmányok a Szózatról*. Reciti, Budapest, 79–115.
- Móricz Zsigmond 1939. Kelet népe. *Kelet Népe*. V. évfolyam 11. szám. Budapest, 1939. december 15. Lásd még in: *Móricz Zsigmond irodalmi munkássága. Bibliográfia*. Összeáll. Kozocsa Sándor. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1952. VIII. (a 80. és a 81. lap közötti faximile) is.
- MTsz. = *Magyar tájszótár* I–II. Szerk. Szinyei József. Hornyánszky, Budapest, 1893–1896, 1897–1901.
- NéprLex. III. = *Magyar Néprajzi Lexikon*. III. köt. Főszerk. Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
- NN. = *Nagyváradi Napló*. 1898. október 1. – 1934. január 4. között megjelent politikai napilap.
- NSz. = *Az Akadémiai Nagyszótár gyűjtéséből*. Kézirat.
- Nszt. V. = *A magyar nyelv nagyszótára*. V. köt. Főszerk. Ittész Nóra. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2013. URL: nagyszotar.nytud.hu/index.html (megtekintve: 2020. 04.23).
- PP. 1801. = Pápai Páriz Ferenc: *Dictionarium Latino–Hungaricum/Dictionarium Ungaro–Latino–Germanicum*. Martini Hochmeister et Mich. Landerer, Nagyszében–Pozsony.

- Renaissance = Politikai-társadalmi-művészeti és közgazdasági folyóirat (Budapest, 1910–1911).
- Révész Béla 1925. *Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről*. Kiegészített második kiadás. Athenaeum, Budapest.
- RK. = Román kölcsönszavak. Lásd Márton–Péntek–Vöö 1977.
- Scheiber Sándor, Zsoldos Jenő 1965. Ady Endre levelei Révész Bélához. *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* 5: 35–45. URL: <http://acta.bibli.u-szeged.hu/id/eprint/846>
- SzD¹ = Baróti Szabó Dávid: *Kisded Szó-Tár, mely A' ritkább Magyar szókat az A.B.C. rendi szerént emlékeztető versekben elő-adja*. Kassán, 1784.
- SzD² = I. m. (l. fentebb). Második ki-adás, meg-bővítve. Kassán, 1792.
- Szinnyei IV. = Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. IV. köt. Hornyánszky, Budapest, 1896. Reprint: Budapest, 1980–1981.
- SzT. IV. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. IV. köt. Anyagát gyűjtötte és szerk. Szabó T. Attila. Szerkesztő-munkatársak P. Dombi Erzsébet et al. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. URL: mek.oszk.hu/08300/8370/pdf/index.html (megtekintve: 2020. 04. 25).
- SzT. VII. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. VII. köt. Anyagát gyűjtötte és szerk. † Szabó T. Attila. Szerkesztő-munkatársak: P. Bodrogi Katalin et al. Akadémiai Kiadó, Budapest; Kriterion Kiadó, Bukarest, 1995. URL: L. előbb.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I–III. köt. Főszerk. Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- Tsz. = *Magyar Tájszótár*. Magyar Tudós Társaság, Buda, 1838.
- ÚjV. = Ady Endre. *Új versek*. Pallas, Budapest, 1906.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* I–V. köt. Főszerk. B. Lőrinczy Éva. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.

A. Molnár Ferenc

professor emeritus

Miskolci Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék
Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék
<https://orcid.org/0000-0003-0869-3588>